

Josip Humjan, univ. bacc. hist.
Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet

PRILOG POZNAVANJU SLAVONSKE POVIJESTI: *SAVEZ ORGANIZACIJA ISELJENIKA* I POKUŠAJI KOLONIZACIJE ISELJENIKA POVRATNIKA 1930-ih GODINA

Autor daje do sada nepoznate segmente slavonske povijesti i povijesti iseljeničke službe u vrijeme međuratnog razdoblja. Daje se kratak uvod u Organizaciju iseljenika u Osijeku i njezin rad na kolonizaciji iseljenika povratnika 1930-ih godina. Cijela problematika smješta se u europski i hrvatski kontekst.

Ključne riječi: *Slavonija; migracije; kolonizacija; 20. stoljeće*

UVOD

Specifično i zanimljivo iseljeničko iskustvo Slavonije počinje, najkasnije, na samom početku 20. stoljeća i traje sve do 1941. godine. Do izbijanja Prvog svjetskog rata iz Slavonije je emigrirao velik broj hrvatskog stanovništva, dok se situacija nakon 1918. godine promijenila. Broj iseljenika je u padu, a njihov nacionalni sastav je promijenjen. Slavonska specifičnost uglavnom se odnosi na 1930-e godine. U tom periodu iseljavanje je minimalno, a broj povratnika relativno velik. Nastojeći iskoristiti tu situaciju, novoosnovana (privatna) iseljenička služba nastoji usmjeriti povratnike na naseljavanje u Slavoniju, tj. nastoji ih kolonizirati.

1. ISELJAVANJE IZ SLAVONIJE DO 1918. GODINE

Početkom prve polovice 19. stoljeća, zapadnu i sjevernu Europu zahvatio je tzv. „iseljenički val“ pod kojim podrazumijevamo iznimno velik broj iseljenika koji su zbog različitih okolnosti odlazili u preokooceanske zemlje, prije svega u SAD. Do kraja 19. stoljeća taj se fenomen proširio na istok i jug kontinenta te je tako zahvatio i hrvatske zemlje.¹ Važno je napomenuti da je ova pojednostavljena slika masovnih migracija, kako na europskoj, tako i na razini hrvatskih zemalja, u stvari iznimno kompleksna i slojevita. To znači da su različiti europski i hrvatski krajevi imali različita iseljenička iskustva koja su bila uvjetovana raznim lokalnim prilikama i posebnostima. Na razini hrvatskih zemalja najviše se ističu priobalni dijelovi Dalmacije i otoci. Upravo su ti krajevi bili ne samo prvi

¹ R. DANIELS, 1991: 121.

pogođeni masovnim iseljavanjem, nego su imali razmjerno najviše iseljenika u odnosu na broj stanovnika. Blizina mora zaslužna je za to što su gotovo sve kontakte hrvatskog povijesnog prostora sa Sjevernom Amerikom u 16. stoljeću ostvarili ljudi iz Dalmacije i Dubrovačke Republike.² Kada se Dalmacija u 19. stoljeću našla u izrazito teškom političkom, a onda i ekonomskom položaju, zbog propadanja brodogradnje, peronospore, vinske klauzule, kao i sveopće nebrige vlasti za tu regiju,³ pomorska se tradicija pokazala sponom između sve većeg broja osiromašenih Dalmatinaca i prilika koje je pružao Novi svijet. Prve spomene većeg broja dalmatinskih iseljenika (koji nisu bili misionari) imamo već krajem 18. stoljeća u Kaliforniji (SAD).⁴ Prema Ivici Nejašmiću, masovnija iseljavanja javljaju se u Dalmaciji još 1860-ih godina.⁵ Dalmatinci će do 1914. godine biti gotovo jedini hrvatski naseljenici u cijeloj Južnoj Americi⁶ i u gotovo svim obalnim savezanim državama odnosno provincijama SAD-a i Kanade (osim onih na sjeveroistoku), a to su: Kalifornija, Britanska Kolumbija,⁷ Louisiana,⁸ Missouri⁹ itd. Izvrstan primjer kako lokalne okolnosti mogu biti okidač za početak masovnog iseljavanja je Gorski kotar. Veliki dio stanovništva tog kraja ovisio je gotovo isključivo o jednom izvoru prihoda, a to je bila zarada koju su ostvarivali transportom robe između Karlovca i jadranskih luka. Ovisnost o samo jednom izvoru prihoda pokazala je svu svoju ranjivost 1873. godine kada je izgrađena željeznička pruga koja je spojila Rijeku s Karlovcem. Ovaj događaj značio je da će se svi transporti od tada obavljati putem željeznice. To je mnogim Goranima uskratilo velik dio prihoda te im ugrozilo egzistenciju, što je pak pokrenulo njihovo masovnije prekooceansko iseljavanje.¹⁰ Slavonija je, u kontekstu hrvatskih zemalja, bila posljednja velika regija zahvaćena iseljeničkim valom. Zbog relativno dobrih životnih uvjeta to se dogodilo najkasnije, na samom početku 20. stoljeća.¹¹ Broj iseljenika koji je napustio Slavoniju nemoguće je točno utvrditi – međutim, na temelju nepouzdatih statistika možemo reći da se vrlo vjerojatno radi o nekoliko desetaka tisuća iseljenika, koji su odlazili uglavnom u SAD.¹² Nastankom Kraljevine SHS iseljavanje iz Slavonije se smanjuje, iako ga je još uvijek bilo.¹³ Najvažnija promjena u strukturi slavonskih iseljenika je povećani udio Nijemaca i Mađara, koji su raznim administrativnim mjerama poticani da napuste južnoslavensku državu.¹⁴

2. ISELJENIČKA SLUŽBA

Jedan od najvećih problema vezanih uz iseljeničku problematiku prije 1918. godine je činjenica što Austro-Ugarska nikada nije osnovala iseljeničku službu u pravom smislu te riječi.¹⁵ Nastankom Kraljevine SHS takva se situacija promijenila te su iseljenici mogli računati prije svega na pomoć *Iseljeničkog komesarijata* te *Ministarstva socijalne politike i narodnog zdravlja*. Shvatimo li iseljeničku

2 LJ. ANTIĆ 2002: 13-28.

3 J. ŠIDAK, M. GROSS, I. KARAMAN i D. ŠEPIĆ 1968: 160-162.

4 I. ČIZMIĆ, M. SOPTA i V. ŠAKIĆ 2005: 33.

5 I. NEJAŠMIĆ 1990: 514.

6 LJ. ANTIĆ 2002: 156.

7 I. ČIZMIĆ, M. SOPTA i V. ŠAKIĆ 2005: 127.

8 I. ČIZMIĆ, M. SOPTA i V. ŠAKIĆ 2005: 40.

9 I. ČIZMIĆ, M. SOPTA i V. ŠAKIĆ 2005: 53.

10 F. KRALJIC 1997: 13.

11 I. BALTA 2012: 229.

12 J. LAKATOŠ 1914: 65.

13 U. BRUNNBAUER 2016 44-50.

14 A. MILETIĆ 2009: 108.

15 N. HRANILOVIĆ 1987: 325.

službu u širem smislu te riječi, onda u nju možemo ubrojiti i *Savez organizacija iseljenika* (SORIS). Radi se o (formalno) privatnoj organizaciji koju su 1928. godine u Zagrebu osnovali iseljenici-povratnici. Ta je organizacija koordinirala rad nekoliko desetaka iseljeničkih organizacija diljem Kraljevine s ciljem širenja svijesti o iseljeničkoj problematici u široj javnosti, zatim promicanja interesa iseljenika, iseljenika povratnika i slično.¹⁶ U cijeloj Slavoniji djelovala je jedna iseljenička organizacija pod okriljem SORIS-a- bila je *Organizacija iseljenika* osnovana 1928. godine u Osijeku. Ta organizacija dugo vremena nije gotovo uopće djelovala, a održavala se isključivo zahvaljujući upornošću manje količine članova i potpore iz Zagreba.¹⁷

Kada je SORIS 1932. godine odlučio održati „Iseljeničku nedjelju“,¹⁸ tjedan u godini obilježen raznim predavanjima i sličnim događanjima koji su trebali podići svijest šire javnosti o iseljeničkoj problematici, podružnica u Osijeku dobila je prigodu preko koje može oživjeti svoj rad. Iako je postojala određena doza pesimizma, jer „(...) je nebriga i nehaj za našu emigraciju u ovim stranama toliko općenit i interes za pitanje emigracije tako slab, da će jedva biti moguće da se s uspjehom provede kakova akcija.“, ipak se i u Osijeku krenulo s organiziranjem. Zajedno s osječkom Narodnom akademijom, *Organizacija iseljenika* u Osijeku uspješno je organizirala događaj, koji se održao u velikoj dvorani Trgovačko-industrijske komore. Događaju je prisustvovalo mnogo uglednika, a najistaknutiji govornik bio je Hinko Sirovatka, inače predsjednik podružnice od njezina osnivanja. Na kraju su organizatori ipak morali konstatirati da „(...) naša javnost ima interesa i za naše iseljeničtvo, samo treba da se ona obavijesti i upozna s tim važnim pitanjem“.¹⁹ Bio je to prvi korak k oživljavanju *Organizacije iseljenika* u Osijeku. Već je sljedeće godine podružnica u Osijeku dobila 30-ak novih članova, a očito im se i financijska situacija poboljšala jer su pomogli izgradnji SORIS-ovog Doma za ostarjele i iznemogle iseljenike i povratnike na Jelsi (Hvar). Sljedeće, 1934. godine, glavna godišnja skupština SORIS-a održana je u Osijeku.²⁰ Osječka je organizacija bila vrlo tijesno vezana uz *Jugoslavensku Maticu* u tom gradu. Došlo je djelomičnog spajanja dviju organizacija, vjerojatno jer središnjica SORIS-a nije očekivala da osječka podružnica može sama obavljati namijenjene joj zadaće (prije svega kolonizacije) sama. Dvije institucije bile su samostalne, *Organizacija iseljenika* u Osijeku dio je SORIS-a, ali je ujedno i krilo *Jugoslavenske Matice* u Osijeku. Dvije organizacije imaju zajedničkog poslovođu (ne i predsjednika), zajedničku čitaonicu i zajedničke prostorije. Član *Jugoslavenske Matice* ujedno je i član SORIS-a i obrnuto. Godine 1934. novi predsjednik podružnice u Osijeku postaje Miroslav Friedmann, dotadašnji tajnik.²¹ Zanimljivo je i znakovito da su na prvom dijelu skupštine bili prisutni mnogi uglednici, predstavnici grada Osijeka, senator Marko Bulić, direktor tvornice *Bata* Toma Maksimović, Janko Šuster, ravnatelj najveće tvornice šibica u Jugoslaviji *Drava* i Pavao Konstanjšek, poslovođa osječke kožare i drugi.²² Kasnije su se sastanku priključili i predstavnici Trgovinsko-industrijske komore, Udruženja trgovaca, Udruženja zanatlija, Udruženja ugostitelja, Narodne zaštite, Narodne obrane i Udruženja hrvatskih književnika.²³ Sve su navedene organizacije, kao uostalom i sve organizacije i pojedinci u Slavoniji, imale vrlo velike potencijalne koristi od slavonskih iseljenika.

16 SAVEZ ORGANIZACIJA ISELJENIKA, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=54742> (zadnja posjeta 12.01.2018.)

17 NOVI ISELJENIK, 7, *Iseljeničko-povratnički pokret u Slavoniji*, 1. srpnja 1934: 3-5.

18 N. HRANILOVIĆ, 1987: 332.

19 NOVI ISELJENIK, 1, *Priredba Iseljeničke Nedjelje u Osijeku*, 1. siječnja 1933: 5.

20 NOVI ISELJENIK, 6, *Glavna godišnja skupština Organizacije iseljenika i Jugoslavenske Matice u Osijeku*, 1. lipnja 1934: 3-4.

21 NOVI ISELJENIK, 7, *Iseljeničko-povratnički pokret u Slavoniji*, 1. srpnja 1934: 3-5.

22 NOVI ISELJENIK, 6, *Glavna godišnja skupština Organizacije iseljenika i Jugoslavenske Matice u Osijeku*, 1. lipnja 1934: 3-4.

23 NOVI ISELJENIK, 7, *Iseljeničko-povratnički pokret u Slavoniji*, 1. srpnja 1934: 3-5.

Kada govorimo o spomenutoj koristi, tu su naravno vrlo važne doznake koje su iseljenici slali,²⁴ ali su 1930-ih postajali sve važniji iseljenici- povratnici, koje se nastojalo naseliti u bogatijim krajevima Kraljevine Jugoslavije, prije svega u Slavoniji ili iskoristiti njihovo pozitivno iskustvo radi poboljšanja privrede. Povratnici su bili cijenjeni jer su svladali moderne tehnike i metode rada u prekomorskim zemljama te su samim tim bili efikasniji, a mnogi su kupovali zemlju,²⁵ gostionice ili razne radione.²⁶

3. VELIKA GOSPODARSKA KRIZA I KOLONIZACIJA SLAVONIJE

Kada su neki članovi Slavonskog gospodarskog društva prije Prvog svjetskog rata zagovarali osnivanje posebnog posredujućeg ureda za iseljenike i povratnike,²⁷ vjerojatno se nisu nadali da će im ideja biti realizirana tek nakon dva desetljeća.²⁸ Iako je stav vlasti nakon 1918. godine bio osjetno bolji prema iseljeničkom pitanju, razlog osnivanja ureda (sličnog, ali ne istog onome koji je predlagan u Slavonskom gospodarskom društvu) treba tražiti u početku gospodarske krize 1929. godine. Tada se SAD, u koji je emigrirala većina slavonskih iseljenika, našao u teškoj ekonomskoj situaciji zbog velike gospodarske krize, zbog čega velik broj iseljenika više nije zarađivao dovoljno za sebe i svoje obitelji, što je bio primarni razlog njihovog emigriranja.²⁹ U takvoj situaciji mnogi su se odlučili na povratak u Kraljevinu Jugoslaviju. Već je 1932. godine na redovnom zasjedanju banskog vijeća Savske banovine, Svetozar Rittig napomenuo da se Jugoslavija mora spremati na iznenađan povratak pola milijuna njezinih iseljenika.³⁰ Toliki broj iseljenika nikada se nije vratio u Jugoslaviju, što ne znači da se iseljenička služba nije pripremala za adekvatan prihvata veće broja povratnika.³¹ Apeliralo se na iseljenike da se nasele u bogatije krajeve Jugoslavije, prije svega u Slavoniju (iako je i onda bila pogođena krizom,³² ali još uvijek relativno bogata),³³ jer će ondje najlakše osigurati egzistenciju sebi i svojoj obitelji. Naseljavanje iseljenika povratnika u bogatije krajeve Hrvatske nije bila novina. Krajem 1919. godine raspravljalo se o kolonizaciji u Makedoniji i dijelu Slavonije, ali takvi prijedlozi nisu realizirani u vidu sustavne i organizirane kolonizacije.³⁴ U sljedećem desetljeću neki povratnici su se naseljavali u Slavoniji, međutim radilo se o pojedincima čije naseljavanje nitko nije koordinirao.³⁵ Prema podacima SORIS-a iz 1934. godine, u cijeloj Slavoniji bio je ukupno oko 6.000 iseljenika povratnika,³⁶ ali ih se tek mali dio kolonizirao. Prema podacima iz 1932. godine, iseljenika povratnika koji su se naselili u Slavoniji bilo je oko 50,³⁷ moguće da su naseljavali područje oko

24 SLOBODNA DALMACIJA, 791, *Novčane doznake iseljenika prije i sada*, 11. kolovoza 1947: 4.

25 F. KRALJIC 1997: 69.

26 NOVI ISELJENIK, 7, *Iseljeničko-povratnički pokret u Slavoniji*, 1. srpnja 1934: 3-5.

27 I. BALTA 2003: 409.

28 NOVI ISELJENIK, 7, *S prve sjednice Upravnog odbora Organizacije Iseljenika u Osijeku*, 1. srpnja 1934: 6.

29 NOVI ISELJENIK, 4, *Nezaposlenost u svijetu i položaj naših iseljenika*, 1. travnja 1932: 2.

30 NOVI ISELJENIK, 2, *Napredak Savske banovine*, 1. veljače 1932: 4.

31 NOVI ISELJENIK, 8, *Za povratak iseljenika*, 1. kolovoza 1931:10. ; Kolonizacija iseljenika bila je prvenstveno zadaća državnih tijela poput Poljoprivrednog odjeljenja Savske banovine, ali fondovi relevantnih državnih institucija nisu dostupni ili nemaju inventar.

32 Z. ŠIMONČIĆ-BOBETKO 1994: 176.

33 I. ŠUTE 2008: 1060.

34 HDA, f. 1071, kut. 550, „Referat nastao u Beogradu 08.10.1919.“, 3.

35 M. RAJKOVIĆ-IVETA 2012: 252.

36 NOVI ISELJENIK, 7, *Iseljeničko-povratnički pokret u Slavoniji*, 1. srpnja 1934: 3-5.

37 NOVI ISELJENIK, 3, *Unutrašnja kolonizacija u Savskoj banovini*, 1. ožujka 1933: 4. i NOVI ISELJENIK, 9, *Kolonizacija naših iseljenika*, 1. rujna 1932: 1.

Daruvara, Slatine i Grubišnjog Polja, gdje je zemlja bila jeftinija,³⁸ ali to ne možemo provjeriti. Već sljedeće godine pojavio se prijedlog da se planski naseli 25 povratničkih obitelji negdje u Slavoniji čime bi nastalo naselje koje bi bilo naseljeno isključivo ili u velikoj mjeri iseljenicima povratnicima.³⁹ Osnivanju kolonije koju bi naseljavali isključivo povratnici najbliže se došlo u drugoj polovici 1930-ih, kada je Đakovačka biskupija prodala 350 jutara svoje zemlje (koja nije imala kuće i gospodarske objekte) blizu Levanjske Varoši grupi od 37 Dalmatinaca iz mjesta i okolice Vrlike, koji su planirali kasnije dovesti svoje obitelji. Nakon toga nema vijesti o ovoj naseobini, ali ako je biskupija, uz već prodanih 350 jutara, prodala još toliko (što je bilo planirano) s namjerom da se ondje nasele kolonisti, i ako su se oni doselili zajedno sa svojim obiteljima, onda se radi o prvoj iseljeničkoj koloniji u Kraljevini Jugoslaviji.⁴⁰ Daljnji razvoj povratničkog pokreta u Slavoniji i eventualno novog iseljeničkog vala (nakon oporavka gospodarstva prekomorskih zemalja), zastavilo je izbijanje Drugog svjetskog rata, koji je zauvijek okončao slavonske migracije u onom obliku u kojem je bilo prisutno desetljećima.

ZAKLJUČAK

Slavonske migracije su u velikoj mjeri bile povezane i ovisne o procesima na svjetskoj, europskoj i hrvatskoj razini, ali su u isto vrijeme bile i različite. Na hrvatskom povijesnom prostoru Slavonija je, zahvaljujući svojem bogatstvu, bila najkasnije pogođena iseljeničkim valom. Nadalje, Slavonija 1930-ih bila jedina hrvatska regija u koju su SORIS i državna iseljenička služba sustavno naseljavali (kolonizirali) iseljenike povratnike. Iako je temeljem dostupnih izvora teško obuhvatiti cijelu problematiku kolonizacije možemo pretpostaviti da je ona bila neuspješna. Iako je broj povratnika u Slavoniji bio relativno velik, ne postoje izvori koji potvrđuju da je broj kolonista bio značajan, niti da je barem jedan segment kolonizacije uspio.

38 NOVI ISELJENIK, 6, *Gospodarska važnost unutarnje kolonizacije*, 1. lipnja 1933: 7.

39 NOVI ISELJENIK, 4, *Kolonija 25 iseljeničkih porodica u domovini*, 1. travnja 1933: 8.

40 NOVI ISELJENIK, 12, *Kolonizacija iseljeničkih obitelji*, 1. studenog 1936: 4.

BIBLIOGRAFIJA

ARHIVSKI IZVORI

HR-HDA-1071 ISELJENIČKI KOMESARIJAT

PERIODIKE

NOVI ISELJENIK, ZAGREB, 1928.-1940.

SLOBODNA DALMACIJA, SPLIT, 1943-

LITERATURA

A. MILETIĆ, 2009 – Aleksandar Miletić, (Extra-)Institutional Practices, Restrictions and Corruption. Emigration Policy in the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes (1918-1928)", in *Transnational societies, transterritorial politics: migrations in the (Post)Yugoslav region 19th - 21st century*, ed. Ulf Brunnbauer, Muenchen: R. Oldenbourg, 2009, 95-119.

F. KRALJIC, 1997 – Frances Kraljic, *Croatian migration to and from United States, 1900-1914*, Palo Alto: Ragsan press, 1978.

I. BALTA, 2003 – Ivan Balta, Iseljavanje iz Slavonije 1905. do 1910. godine, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU Zadar*, 45, Zadar, 2009, 393-417.

I. BALTA, 2012 – Ivan Balta, Iseljavanje iz Slavonije, in: *Veliki val: iseljavanje iz Srednje Europe u Americu 1880.-1914.*, ed. Ervin Dubrović, Rijeka, Muzej grada, 2012, 227-240.

I. ČIZMIĆ, M. SOPTA i V. ŠAKIĆ, 2005 - Ivan Čizmić, Marin Sopta i Vlado Šakić, *Iseljena Hrvatska*, Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga: Institut za društvena istraživanja, 2005.

I. NEJAŠMIĆ, 1990 – Ivica Nejašmić, Iseljavanje iz Hrvatske u evropske i prekomorske zemlje od sredine 19. stoljeća do 1981. godine – pokušaj kvantifikacije, *Migracijske i etničke teme*, 4, Zagreb, 1990, 511-526.

I. ŠUTE, 2008 – Ivica Šute, "Amerikanski fond dr. V. Mačka" i pomoć Gospodarske sloge pasivnim krajevima 1936. godine, *Časopis za suvremenu povijest*, 3, Zagreb, 2008, 1045-1066.

J. LAKATOŠ, 1914 – Josip Lakatoš, *Narodna statistika*, Zagreb: vl. naklada, 1914.

J. ŠIDAK, M. GROSS, I. KARAMAN i D. ŠEPIĆ, 1968 – Jaroslav Šidak, Mirjana Gross, Igor Karaman i Dragovan Šepić, *Povijest hrvatskog naroda: g. 1860-1914.*, Zagreb: Školska knjiga, 1968.

LJ. ANTIĆ, 2002 – Ljubomir Antić, *Hrvati i Amerika*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada: Hrvatska matica iseljenika, 2002.

M. RAJKOVIĆ-IVETA, 2012 – Marijeta Rajković Iveta, Iseljavanje hrvatskog juga, in: *Veliki val: iseljavanje iz Srednje Europe u Americu 1880.-1914.*, ed. Ervin Dubrović, Rijeka, Muzej grada, 2012, 241-255.

N. HRANILOVIĆ, 1987 – Nada Hranilović, Iseljenička politika i služba u Jugoslaviji između dva rata, *Migracijske i etničke teme*, 3-4, Zagreb, 1987, 325-334.

R. DANIELS, 1991 – Roger Daniels, *Coming to America: A History of Immigration and Ethnicity in American Life*, New York: HarperCollins Publisher: 1991.

SAVEZ ORGANIZACIJA ISELJENIKA, Savez organizacija iseljenika, Hrvatska enciklopedija: online izdanje, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=54742> (zadnja posjeta 12.01.2018.)

U. BRUNNBAUER, 2016 – Ulf Brunnbauer, *Globalizing Southeastern Europe : emigrants, America, and the state since the late nineteenth century*, London: Lexington books, 2016.

Z. ŠIMONČIĆ-BOBETKO, 1994 – Zdenka Šimončić-Bobetko, Selo u Hrvatskoj 1918.-1934. godine - gospodarski aspekt, *Povijesni prilozi*, 13, Zagreb, 1994, 139-178.